

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יא , תש"כ

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על פתגמים ומקורותיהם

לשוננו לעם פב, עמ' 262, סימן א: „אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאוותו בידו. בפי העם: אין אדם מת...“ — במנורת המאור לר' יצחק אבוהב, הקדמה לנר א: אין אדם נפטר...“.

שם, סימן ה: „אי אפשר לחלום בלא דברים בטלים. בפי העם: „אין חלום...“ — כן ניסחו רש"י לבראשית לו, י, והוא שהשגירו בפי העם.

שם, סימן ו: „לית דין בר אינש. בפי העם: לית דין בר נש“ —

הנה מאמר זה בא בתלמוד (נוסף על שבת קיב ע"ב) פעמיים נוספות: עירובין כד ע"א ועבודה זרה י ע"ב. ובעירובין גורס רש"י בר נש. וכן מוכח מסיפא: „איכא דאמרי: כגון דין בר נש. כן יש לציין, שבתלמוד נאמר הדבר לשבח: אין זה בן אדם אלא מלאך (רש"י), ואילו בפי העם נהפך לביטוי של גנאי: אין זה בן אדם אלא חיה. שם, סוף עמ' 265: „בפי העם: כל הרודף אחר הכבוד הכבוד בורח ממנו...“ —

בנוסח זה כבר מביאו ר' יהודה אריה ממודינה ב„הבונה“ ל„עין יעקב“ יומא א ד. והשווה תנחומא ויקרא ג: כל מי שרודף אחר שררה — שררה בורחת ממנו, וכל מי שבורח משררה — שררה רודפת אחריו.

שם, עמ' 266, סימן ז: „בי עקיבא אומר: אין

מרחמים בדין. בפני העם: אין רחמים בדין". —

העם לא לקחו מן המשנה אלא מן הפייטן; בסילוק ליום א של ראש השנה, מלך במשפט יעמיד ארץ: כי אין רחמים בדין'.

שם, סימן ח: "מדחציף כולי האי שמע מינה רשיעא הוא. בפני העם: מדחציף... ממזר הוא". —

כבר הובא נוסח זה בתוספות יום-טוב לתענית ד, ה. לל"ע פג, עמ' 20, סימן ד: "פשוט נבילתא בשוקא ושקיל אגרא (פסחים קיג ע"א). המאמר הזה בא גם הוא בפני העם בתרגום עברי: פשוט נבלה בשוק ואל תצטרך לבריות. שלוש המלים האחרונות באו בהשפעת המאמר: עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות (שם קיב ע"א)". — המעיין בדף קיג ע"א יווכח, שכמה שורות אחרי המאמר, פשוט נבילתא' בא המאמר, עשה שבתך' (נוסף על דף קיב ע"א), וכך נצטרפו שני המאמרים והיו לאחד. עיין גם בבא בתרא קי ע"א: לעולם ישכיר אדם עצמו לעבודה זרה ואל יצטרך לבריות... כדאמר ליה רב לרב כהנא: נטוש נבילתא בשוקא ושקול אגרא'. הרי שכבר בגמרא צורפו שני המאמרים.

שם, סימן ה: "אמר רבא... אם בא להרגך השכם להרגו (ברכות נח ע"א). העם שינה את המאמר ונתן לו צורה כללית: הבא להרגך השכם והרגו". —

בגמרא: 'אמר' סתם והאומר הוא ר' שילא, ולא רבא, עיין שם. כן יש להעיר, שאמר זה נשנה להלן בדף סב ע"ב ושם הושמטה תיבת אס, ואם כן אין כאן אלא שינוי קל

של אות אחת: 'הבא' במקום 'בא' (שכן גם בפי העם הנוסח
השכם להרגו').

שם, עמ' 21, סימן ז: "ותרי קלי מי משתמע' (ר"ה
כו ע"א). בפי העם: תרי קלי לא משתמע'". —
עיין שם במסקנת הגמרא: אלא תרתי קלי מחד
גברא לא משתמע'. ובכתבי-יד (מינכן, אוקספורד והמוזיאון
הבריטי) הנוסח: 'תרי קלי...'. (ראה דקדוקי סופרים דף
לה, הערה ר). וכן מצוטטת פסקה זו בנוסח זה בתוספות
לסוטה לט ע"ב, סוף ד"ה עד. ואף בתחילת הדיבור כתבו:
דהוה להו תרי קלי... ולא משתמע'. ועיין רש"י שם:
משום דתרי קלי לא משתמע'.

שם, סימן ח: "... בפי העם המשפט בניחותא, ולא
בתמיה: פורתא לא דק". —

עיין רש"י לבבא בתרא כו ע"א, ד"ה וכמה: משום
האי פורתא לא דק כולי האי'.

שם, סימן י: "סומא אין לו שובע". —

על דרך, סומא אין לו בושתי' (בבא קמא פו ב).
שם, סימן יג: "לא מאהבת מרדכי אלא משנאת המן". —
נוסח זה כבר נמצא במגילת סתרים המיוחסת לרלב"ג,
ויען תרל"א, פרק ג.

שם, סימן יד: "דברי חלומות לא מעלין ולא מורדין.
מכאן הביטוי בפי העם: אינו מעלה ואינו מוריד". —

אני שמעתי אומרים, לא מעלה ולא מוריד'. ושני
הניסוחים נמצאים במסכת חולין מה ב: לא מעלה ולא
מוריד... אינו מעלה ואינו מוריד'.

שם, עמ' 22, סימן כא: „לאו כהן הוא מר? מאי טעמא קאי מר בבית הקברות?! בפי העם: מה לכהן בבית הקברות?״. —

בשמות רבה ה יד: „מי ראה כהן בבית הקברות? ובקרובה לשבת הגדול, לר' יוסף טוב עלם, ד"ה ירדת: מה לכהן בקברות?״.

שם, עמ' 23, סימן כג: „בפי העם: ירידה צורך עלייה היא״. —

אני שמעתי אומרים, ירידה לצורך עלייה. ועיין יוצר לשמחת תורה, אז בקשוב עניו: עליה זו — ירידה היא?! שם, סימן כד: „ולא ענש אא"כ הזהיר (סנהדרין נו ע"ב). בפי העם. אין עונשין אא"כ מזהירין״. —

גם ביומא פא ע"א נמצא הנוסח, לא ענש אא"כ הזהיר. ובספרי שופטים קעג: שאין עונשים את האדם עד שמזהירים אותו״.

שם, ראש עמ' 24: „תרגום מעברית לארמית לשם התאמת הלשון אנו מוצאים גם במאמר הבא: הקב"ה ליבא בעי (סנהדרין קו ע"ב). בפי העם: רחמנא ליבא בעי״. — אין ספק שהנוסח הקדום בתלמוד היה רחמנא, כמו

שמצטט רש"י שם, ד"ה רבותא, וכן בזוהר תרומה קסב ע"ב, תצא רפא ע"ב. וכן בהקדמת חובות הלבבות ובספר חסידים סימן תקצ. וכן מצטטים ריה"ל בכוזרי ה, כו, ורמב"ע בשירת ישראל, עמ' קצג. ראה גם דקדוקי סופרים דף קסז, הערה ש. שם, סימן ג: „רבי יוסי נימוקו עמו (גיטין סז ע"א).

בפי העם: טעמו ונימוקו עמו. המלה טעמו נוספה בהשפעת

פירוש רש"י: נימוקו עמו, פירושו עמו לתת טעם לכל דבריו". — מובא גם בעירובין נא ע"א ובבכורות לו ע"א, ובשני המקומות פירש רש"י: נימוקו — טעמו'.

שם, עמ' 26, סוף סימן ו: „אין אחר קנין כלום (סנהדרין כד ע"ב)". — עיין שם, שאמנם מדובר בבית דין, אבל הנוסח הוא לאחר. אולם בבא בתרא קנב ע"ב (ששם מדובר בקניין פרטי: אין אחר קנין כלום'. (הסיום יבוא)

אברהם ראנד

השגות

כמה מונחים, שקבעה האקדמיה בזמן האחרון ושנודעו בעיתונות יש בהם עניין לציבור הרחב. ייתכן, כי נימוקי הנגד שיפורטו להלן כבר נשמעו בשעת הברור במליאת האקדמיה, ובכל זאת אולי יש משהו מן החידוש במה שייאמר כאן. אין החלטות האקדמיה עדיפות מחוקים שנתקבלו בכנסת, וידוע כי לחוקים יש גם תיקונים ושינויים.

א. נעמוד על המונח שומר טף. לא מובן, משום מה זכה baby-sitter, שהוא בנוהג האמריקאי עיסוק בשכר, לתשומת-לב האקדמיה. נוסף על כך אין שומר טף בתרגומו הולם את העניין. „טף" הוא מושג קולקטיבי וכולל ילדים ונוער, שאינם זקוקים לשמירה כלל. על baby נאמר במילון אוקספורדי: a very young child; ובמילון ובסטר: a child in arms. מי שיבוא לתרגם בחזרה לאנגלית שומר טף עלול לתרגם a watchman of children